

Oorlogsboeven

Oorlogsboeven

*Alledaagse criminaliteit tijdens de
Tweede Wereldoorlog*

Jan Julia Zurné

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij een financiële bijdrage van het Mondriaan Fonds in opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Omslagontwerp: Mijke Wondergem

Omslagbeeld: Bewerking affiche PTT, 1943 (NIOD/Beeldbank wo2)

Opmaak binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6456 296 5

e-ISBN 978 90 4856 527 6

NUR 689/696

Creative Commons License CC BY NC ND

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>)

© 2024 J.J. Zurné / 2024 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoudsopgave

Inleiding	7
1 'Voor dit gedrag vind ik geen woorden!' Lijkroof bij de Duitse inval	18
2 'Een epidemie van ongekeende omvang' Fietsendiefstal als alomtegenwoordig probleem	32
3 'Tuchteloosheid van de jeugd' De bende van het Lariksplein	53
4 'Wat was er in dien tijd nu strafbaar?' De onbekende gevaren van onderduiken	67
5 Aan de Duitse Wehrmacht onttrokken suiker Diefstal door de politie en het schemergebied tussen criminaliteit en verzet	81
6 'Niks anders als narigheid' Een oplichter grijpt zijn kans	101
7 'Er zal wel een vuiltje aan zitten' Evacuatie, diefstal en plundering	117
8 Elke zondag een boekentas vol suiker en boter Een stelende dienstbode in Vught	131
9 'Het juiste begrip voor het mijn en dijn is nog niet hersteld' Diefstal na de bevrijding	146
Besluit	164

Dankwoord	173
Noten	175
Bronnen en literatuur	199

Inleiding

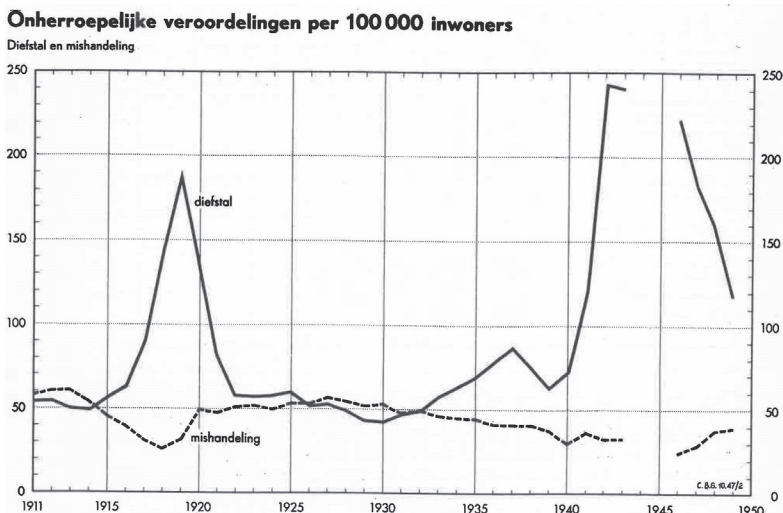
In bezet Nederland stikte het van de dieven. Dat zien we als we door de boeken bladeren waarin de rechterlijke macht in de jaren veertig alle behandelde rechtszaken noteerde. Bijvoorbeeld: op 12 februari 1942 werden bijna alle zeventien verdachten die zich moesten verantwoorden voor de Bossche arrondissementsrechtbank verdacht van diefstal of heling.¹ Het waren vrijwel allemaal fietsendieven.² In maart 1944 stonden tijdens vijf zittingsdagen voor diezelfde rechtbank negen op de tien verdachten terecht wegens een vermogensdelict (diefstal, heling of verduistering).³ Toch blijft de golf van vermogenscriminaliteit in bezet en naoorlogs Nederland enigszins abstract als we de boeken van de rechtbank bekijken. De informatie die erin staat is heel summier: meer dan de naam van de verdachte, het strafbare feit, de strafeis van het Openbaar Ministerie (OM) en het vonnis komen we niet te weten.

In kranten vinden we al wat meer informatie over wie zich op het foute pad begaf en waarom. De misdaadrubrieken stonden tijdens de bezetting vol met kleine en grote vermogenscriminaliteit. Journalisten trokken de aandacht van nieuwsgierige lezers met sensationele titels als 'Een krachtdadige groentenvrouw. Zij sloeg een rijwioldief van zijn gestolen fiets'; 'Niets is meer veilig voor dieven' en 'Officier van justitie klaagt: het dievengilde wordt bij den dag brutaler'.⁴

We komen pas echt dicht bij het verleden als we in het archief in de procesdossiers en vonnissen van dieven duiken. Procesdossiers bevatten alle documenten die de politie en het OM tijdens de strafrechtelijke procedure hebben verzameld over de verdachte en het misdrijf. Soms 'horen' we daarin de stem van verdachten uit tweede hand. Bijvoorbeeld wanneer we in politieverhoren de woorden van een verdachte lezen zoals een agent ze heeft opgetekend of zien welke verklaringen de griffier tijdens een terechtzitting heeft genoteerd. Op andere momenten komen de verdachten zelf aan het woord, zonder filter. Zo schrijft een dief in 1946 aan zijn rechter: 'Edel Achtbare ik hoop dat u er

eenige voorstelling van zult hebben wat het is geweest in deze jaren en mijn klasse van mensen, dat zult uw tog de overtuiging hebben dat ik ook 'n oorlogs slachtoffer zijt'.⁵ Hier komen de oorlogsboeven tot leven en lezen we hun eigen woorden in hun eigen handschriften.

De gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) bevestigen dat er tijdens en vlak na de bezetting uitzonderlijk veel diefstallen werden gepleegd in Nederland. Zoals te zien is in afbeelding 1, veroordeelden Nederlandse rechtbanken in 1943 bijna vier keer zoveel personen wegens diefstal als in 1939.⁶ Na de bevrijding namen deze aantallen geleidelijk af.⁷ En dan vermeldden de misdaadstatistieken alleen de veroordeelde verdachten. Als we rekening houden met diefstallen waarvan de dader niet is gevonden of waarvan nooit aangifte is gedaan, moet het werkelijke aantal vermogensdelicten tijdens en vlak na de bezetting nog veel hoger zijn geweest.

Bron: CBS, *Criminele statistiek over de jaren 1948 en 1949*

Deze cijfers roepen de vraag op hoe het kwam dat er tijdens de bezetting zoveel diefstallen werden gepleegd. In dit boek

lees je hoe zowel voorheen nette burgers als mensen met een vooroorlogs strafblad tussen het voorjaar van 1940 en de zomer van 1945 'oorlogsboeven' werden. Sommigen van hen voelden zich door de bezettingsomstandigheden gedwongen om te stelen, anderen grepen de gelegenheid moedwillig aan en maakten misbruik van de situatie. De oorlog bood 'nieuwe kansen en mogelijkheden' en dat zien we terug in de diefstallen.⁸ We bekijken ook hoe verdachten hun misdrijven voor zichzelf en voor anderen rechtvaardigden. Beschouwden ze die überhaupt wel als misdrijven? En hoe zat het met de Nederlandse rechters die over hen moesten oordelen? Hadden zij tijdens de bezetting meer compassie voor stelende landgenoten, of beschouwden ze diefstal in tijden van schaarste en toenemende armoede juist als een extra groot gevaar, dat hard bestraft moest worden?

Door de eeuwen heen zijn criminaliteit en de opvattingen die bestaan over misdaad en straf steeds in ontwikkeling.⁹ Wat door de geschiedenis heen als crimineel, (im)moreel of strafwaardig gedrag werd beschouwd, is veranderlijk.¹⁰ Met andere woorden: de betekenis die mensen geven aan criminaliteit kan veranderen. Dat geldt niet alleen voor machthebbers die criminaliteit proberen te beteugelen, maar ook voor burgers die de wet overtreden of slachtoffer worden van een misdrijf. Burgers doen 'van onderop' mee aan het onderhandelingsproces over wat wel en niet mag.¹¹ In tijden van oorlog verschuiven de verhoudingen bij dat onderhandelingsproces, bijvoorbeeld omdat een bezettingsmacht wetgevende of rechtsprekende functies overneemt van lokale rechters, of omdat burgers het recht meer in eigen hand nemen.¹² Daarnaast kan tijdens een oorlog of bezetting het onderscheid tussen wat al dan niet geaccepteerd of getolereerd wordt verschuiven, bijvoorbeeld door de opkomst van nieuwe soorten criminaliteit. Daarmee veranderen de verwachtingen van justitie en rechtspraak, zowel bij burgers als bij rechters.¹³ In dit boek bekijken we welke gevolgen deze verschuivingen tijdens en vlak na de bezetting in Nederland hadden voor vermogensdelicten zoals diefstal, verduistering en oplichting.

Daarbij komen twee perspectieven aan bod: dat van de oorlogsboeven zelf en dat van de Nederlandse rechterlijke macht. Door de verhalen van en over verdachten van diefstal komen we meer te weten over de individuele verhalen achter de enorme toename van vermogenscriminaliteit tijdens de bezetting. Ook zien we wat er zoal werd gestolen en door wie. Bovendien vertelden verdachten tijdens het strafproces waarom ze een diefstal hebben gepleegd en in welke omstandigheden ze dat hebben gedaan. In die uitleg schuilt vaak een verantwoording of een poging tot rechtvaardiging. De verdachten gaven bijvoorbeeld redenen voor hun misdrijf, of vertelden welke aanleidingen er waren om zich op het criminele pad te begeven. Zo zien we welke nieuwe gelegenheden de bezettingsomstandigheden boden voor diefstal en andere vormen van vermogenscriminaliteit. Natuurlijk is het daarbij van belang in het achterhoofd te houden dat de verdachten zichzelf in een zo positief mogelijk daglicht probeerden te stellen. Dat kon immers uitmaken voor de straf die ze kregen.

Het andere perspectief is dat van de Nederlandse rechterlijke macht. Beschouwden rechters diefstal in oorlogstijd als even 'erg' als in vreedstijd? Hadden ze oog voor strafverlichtende omstandigheden, zoals schaarste, toegenomen armoede, werkloosheid en honger? Of vonden ze dat wie in zulke omstandigheden stal ten nadele van medeburgers juist een hogere straf verdiende?

Het gerechtelijke perspectief behoeft wat meer uitleg. Want de Nederlandse rechterlijke macht functioneerde tijdens de bezetting niet hetzelfde als ervoor of erna. Vanuit de hedendaagse samenleving kunnen we ons zelfs afvragen wat vooroorlogse opvattingen over criminaliteit nog betekenden in een tijd waarin op grote schaal Joodse burgers uit de samenleving werden gesloten, hun bezittingen werden afgenomen, en zijzelf werden gedeporteerd en vermoord. Onder meer de Jodenvervolging toont aan dat tijdens de bezetting allerlei vormen van roof buiten het strafrecht terechtkwamen. Vanzelfsprekend zagen de Duitse autoriteiten inbeslagname van bezittingen en het vermogen van Joodse burgers niet als misdrijf. Wanneer burens vervolgens zonder toestemming van gedeporteerde of ondergedoken Joden

Met dit affiche waarschuwde de PTT in 1943 tegen diefstal (NIOD/Beeldbank wo2)

hun spullen in gebruik namen, werd dat weliswaar als ongewenst beschouwd, maar het leidde tijdens en na de oorlog zelden tot strafrechtelijke vervolging. Uit hoofdstuk 4 blijkt dat de positie waarin Joden door de vervolging terecht kwamen hen bijzonder kwetsbaar maakte om slachtoffers te worden van (vermogens-) criminaliteit.